

ONDOKUZMAYIS ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM FAKÜLTESİ

BİRİNCİ

TARİH BOYUNCA KARADENİZ
KONGRESİ BİLDİRİLERİ

13-17 Ekim 1986

Yayına Hazırlayanlar

Prof.Dr. Mehmet SAĞLAM
Prof.Dr. Bayram KODAMAN

Doç.Dr. Ahmet NİŞANCI

Doç.Dr. Celâl TARAKCI

Samsun 1988

1485 - 1576 YILLARI ARASINDA SAMSUN ŞEHİRİ

Doç. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ

Sırasıyla Hitit, Pers, Pontus krallığı ve Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında bulunan, eski adıyla Amisos yeni adıyla Samsun'da, bilindiği üzere, 395 yılından itibaren Bizans hâkimiyeti başlıyor. IX. asır sonlarına kadar birkaç defa kısa sürelerle (705, 733, 863 ve 893'te) arapların eline geçen Amisos, 1072'den itibaren de önce Dânişmendliler sonra da Selçuklular tarafından olmak üzere Türk akınlarıyla karşılaşılıyor... 1176'da Bizans'ın uğradığı sükûttan faydalanan Tokat meliki Rûkneddin Süleyman Şah, fetihlerini Karadeniz sâhillerine kadar ulaştırarak, Samsun ve yöresini idâresi altına alıyor. Amisos'a dokunmayan Selçuklular, onun yakınında aynı isimle Samsun şehrini kuruyorlar¹. Yeni şehre yerleşen müslüman Türk kolonisi ile Amisos halkı arasında tesis edilen ticarî münâsebetler, her iki tarafın da işine geldiği için dengeli bir şekilde gelişiyor².

Selçuklulardan sonra, Amisos Ceneviz hâkimiyetinde kalmakla birlikte, çevresinin, İlhanlı, muhtelif Türk beylikleri ve Osmanlılar arasında sık sık el değiştirdiği anlaşıyor. Nihâyet, 1418'de Samsun, Candaroğlu Hızır Bey tarafından Çelebi Mehmed'e teslim ediliyor³. Bu sefer Ceneviz şehri de Osmanlıların eline geçiyor.

Sivas'a ulaşan kervan yollarını, Sinop'la birlikte Karadeniz'e bağlayan ve gelen malları Kırım ve İstanbul'a sevkeden Samsun şehrinin klasik Osmanlı döneminde fizikî, demografik ve sosyo-kültürel yapısı acaba nasıldı?

(1) B. Darkot, "Samsun", İA, X, s. 173 - 178.

(2) O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s. 278 - 280.

(3) Y. Yücel, XIII - XV. Yüzyıllar Kuzey - Batı Anadolu Tarihi Çobanoğulları Candar-oğulları Beylikleri, Ankara, 1980, s. 94.

Şehrin Osmanlılara kesin ilhakından 67 yıl sonrasına kadar maalesef şimdilik derli toplu bir bilgi kaynağına sahip değiliz. Ancak bundan sonraki döneme âit olmak üzere 1485, 1520 ve 1576 tarihli **Tahrir Defterleri** elimizde bulunmaktadır. Bu üç defter sayesinde, 91 yıllık zaman süreci içinde, Samsun şehrinin üç ayrı zaman kesiti içindeki durumunu belli ölçüler içinde bilebilmekteyiz ki, işte burada, söz konusu **Tahrir Defterleri**'ndeki bu üç döneme âit verileri tahlil etmeye çalışacağız.

1485 tahririne göre⁴, Samsun şehri on mahalleden müteşekkil olup, bu mahallelerin adları şöyledir :

1. Meğde kapısında **Mescid** Mahallesi,
2. Köhne **Mescid** Mahallesi,
3. "Cami-i nev" (yeni cami') **Mescidi** Mahallesi,
4. Pazar Kapısı'nda **Mescid** Mahallesi,
5. Şeyh Hamza Mahallesi,
6. Yenice **Mescid** Mahallesi,
7. Debbâgân (Dericiler) Mahallesi,
8. Hasbey **Mescidi** Mahallesi,
9. Hızır Bey **Mescidi** Mahallesi,
10. Rûmiye Mahallesi.

İsimlerinden de anlaşılacağı üzere, bunların ilk dokuzu müslüman Türk mahallesi, onuncusu ise Rum mahallesidir. Türk mahallelerinden yedisi **mescid** adıyla, biri sâkinlerinin mesleğine izâfetle (debbâgân : dericiler), birisi de muhtemelen kurucusunun sıfatı ve adıyla (Şeyh Hamza) adlandırılmıştır. Mahallelerin genellikle birer mescid etrafında oluşması müslüman Türklerdeki şehirleşme, daha doğrusu yerleşme geleneğinin Samsun'da da uygulandığını göstermektedir.

Nüfus bakımından en kalabalık Türk mahallesini, 63 hâneyle, Hasbey **Mescidi** Mahallesi teşkil etmektedir. En az nüfuslusu ise Pazar Kapısı'ndaki on hânelik **Mescid** Mahallesi'dir. Dokuz mahallenin toplam hâne sayısı, 376'dır. Rum Mahallesi'nde ise 81 hânelik hristiyan nüfus oturmaktadır.

Mahallelerden ayrı olarak, 1485 tarihli **Tahrir Defteri**'ne bir takım **cema'atlar** da kaydedilmiştir. Bunların başında "cemâ'atü'l-erâmîne" denilen 84 hânelik Ermeni cemâ'ati gelmektedir. Altı hânelik "Frenk Pazarı" cemâ'atını da hristiyan olarak kabul edersek, -ki bunlar da cizye ödemektedirler- şehirdeki hristiyanların toplamı, 171 hâneye ulaşmaktadır.

(4) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Tahrir Defteri**, No: 37, s. 471 - 477.

Şehirdeki müslüman cemâ'atları ise şu şekilde sıralayabiliriz :

— Cemâ'at-i Zâviye-i Seyyid Kutbuddîn	:	8	hâne
— Cemâ'at-i pasbânân (bekçiler)-ı Kal'a	:	5	"
— Cemâ'at-i nakrazenân-ı Kal'a (davulcu ve zurnacı)	:	3	"
— Cemâ'at-i Zemberekciyân-ı Kal'a	:	8	"
— Cemâ'at-i Zemberekciyân-ı Kal'a	:	8	"
— Cemâ'at-i müsellemlûn (müsellemler)	:	4	"
— Cemâ'at-i dervişan	:	1	"

Bunlardan başka altı hâne de "kadîmlık yurdlarîle" vergiden muaf olan bir grup bulunmaktadır. Bu cemâ'atların ve muâfların toplamı 35 hâne idi. Daha önce belirttiğimiz gibi, mahallelerde 376 müslüman Türk hâneşi bulunduğuna göre, böylece müslümanların toplamı, 411 hâneye çıkmaktaydı. Eğer her hânede beş kişilik nüfus yaşadığını farzederseniz, 1485 yılında Samsun şehrinin nüfusunun, 2075'i müslüman Türk, 855'i de Rum, Ermeni ve Cenevizli olmak üzere, 2930 kişiye ulaştığını söyleyebiliriz ki, bu durumda hristiyan nüfus toplam nüfusun % 29'unu oluşturmaktaydı.

Bu defterde dikkat çekici hususlardan birisi de, Kara-Samsun yakınındaki dokuz parça zemin yâni tarlanın mâlikâne ve dîvânî hisselerinin, Hızır Paşa oğlu Mehmed Paşa ve kardeşi Kasım Bey'in mülkü oluşudur. Bu tarlalar Rum mahallesi civarındaydı. Meğde suyu mecrasındaki bir değirmen ve Frenk şehrindeki kapan da Hızır Paşa'nın vakfı idi.

Hristiyanların 25'er akçelik cizyeleri, Şehzâde hassına bağlıydı.

* * *

35 sene sonra gerçekleştirilen 1520 Tahririne göre⁵, daha önceki dokuz Türk mahallesinden Pazar Kapısı'ndaki Mescid Mahallesi kaybolmuş; fakat dört tane yeni Türk mahallesi kurulmuş. Bunlar,

- Hoca Hayreddin Mahallesi,
- Gırdeciyân (yufkacı, ekmekçi) Mahallesi,
- Aslıhan Mescidi Mahallesi ve

— Hacılar Mahallesi'dir. Böylece Türk mahallelerinin sayısı onikiye yükselmışti. Oniki mahallede toplam 320 hâne oturmaktaydı. Ayrıca Samsun Kalesi'nde, dizdâr, kethüdâ ve Kale erlerinden müteşekkil yirmi hâne mevcuttu. Bekçilerin hâne sayısı sekize çıkmış, zemberekciler 5, Seyyid Kutbuddin Zâviyesi cemâ'ati ile vergiden muaf olanların sayısı ikişer hâ-

(5) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tahrir Defteri, No: 387, s. 658 - 661.

neye inmişti. Böylece Türklerin hâne sayısı 357'ye ulaşıyordu. Frenk şehrinde kimse kalmamıştı. Ermeni ve Rumların sayısı da 28'er hâneye inmişti ki, bu hristiyanların toplam 56 haneden ibâret olduklarını gösteriyordu.

Bu duruma göre, Türklerin nüfusu 1785, hristiyanların ki ise 280 civarındaydı. Toplam nüfus, 2065 idi. Hristiyanlar toplam nüfusun, % 13'ünü teşkil ediyordu.

1485 - 1520 tarihleri arasında, mahalle sayısı artmış olmasına rağmen, Samsun'un nüfusunda bir düşüş gözlenmektedir ki, bu düşüşte hristiyanların payı müslümanlara göre çok daha fazladır. Çünkü, hristiyanların toplam nüfus içindeki nisbetleri % 29'dan % 13'e inmiştir.

1520'de bir evvelki sayıma nazaran zâviye sayısında artış gözlenmektedir. Seyyid Kutbüddin Zâviyesi'ne, Hızır Paşa ve Ahi Evren zâviyeleri de eklenmiştir.

Bu tarihlerde Samsun'un içinden pâdişah hassı olarak yıllık 263.291 akçe vergi toplanıyordu. Bunu kalemlerine göre şu şekilde sıralayabiliriz :

88.000 akçe	Gümrük ve iskele geliri
9.000 akçe	İskele damga resmi
8.000 akçe	Hamr-hâne (meyhâne) vergisi
10.000 akçe	Kapan resmi
4.500 akçe	İhtisab resmi
4.000 akçe	Boyahâne ve şem'hâne
3.000 akçe	Başhâne
3.000 akçe	Bâc-ı Bâzar-ı nefs-i şehir
5.300 akçe	Alaf ve sıra öşrü
1.500 akçe	Vaşak geliri
3.000 akçe	Çeltik geliri

123.991 akçe Niyâbet, Bâd-ı Hevâ, vs... gibi, düzenli olmayıp tesâdüfen ortaya çıkan arızî vergiler.

* * *

Şimdi de 1576 sayımının neticelerine bakalım. Bu sayım, birincisinden 91, ikincisinden 56 sene sonra yapılmıştı⁶.

(6) Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-i Kadîme Arşivi, Tahrir Defteri, No: 33, v. 1 b - 4 a.

Bu sayımda, Samsun'un mahalle sayısında ve bunların adlarında herhangi bir değişme gözlenmemektedir. Oniki Türk mahallesinde, 456 nefer yazılıdır. Bunların, 229'u **mücerred** yâni bekâr, geriye kalan 227'si **hâne** yâni evli âilelerdir. Bu duruma göre, Türklerin bu tarihte Samsun'un içindeki nüfusu, 1364 kişi olarak hesaplanabilir.

1576'da, Ermeni ve Rum cemâ'atları ise, 28 hâne ve 25 mücerredten ibâretti. Yâni gayr-i müslimler, nüfus olarak toplam 165 kişiden ibârettiler.

Müslümanların ve hristiyanların toplam nüfusu ise, 1529'du.

Bu dönemde de Samsun'un merkezdeki nüfusunun son derece azaldığını görmekteyiz.

1576 sayımında mücerredlerin fazla oluşu, bize 1520'lerden sonra doğum oranının yüksek olduğunu düşündürmektedir. Buna rağmen nüfusun azalışı, ya ölüm oranının daha fazla oluşunu ya da buradan başka yerlere göç edildiğini hatıra getirmektedir. Nitekim göçü önlemek için bazı tedbirlerin alındığını da görmekteyiz. Son tahrirdeki Rum cemâ'ati ile ilgili bir not bu hususu açıkça göstermektedir. Bu nota göre⁷, 'Rum cemâ'ati kendir bükmekle vazifeliydi. Kendir emîninin beyanına göre, bu iş son derece meşakkatli olduğu için, eğer kendir bükücüler avârizdan ve diğer vergilerden muâf olmazlar ise, bölgeyi terketmekte ve mîrî kendir hizmeti de mu'attal olmaktaydı. İşte bu sebeble, kendir bükücüsü olan Rumlar, avâriz-ı divânî ve tekâlif-i örfiyeden mu'af tutulmuşlar ve böylece Samsun'da kalmaları sağlanmıştı.

Son 56 yıl içinde meydana gelen değişmelerden birisi de, daha önce gördüğümüz vergilerden büyük kısmını mukâta'aya dönüştürülmüş olmasıdır. Bunların başında, Gümrük ve İskele, Boyahâne, Hamrhâne, Kapan, Yünhâne ve Şem'hâne, post-ı vaşak, Başhâne, Bâc-ı Bâzar mukâta'aları gelmektedir. Samsun şehrinden alınan diğer vergiler ile birlikte bu vergilerin toplamı 208.579 akçe tutuyordu.

Boyahâne mukâta'ası, Trabzon imâretine vakfedilmişti.

Meyhâne kaldırılmış, ancak gemi ile ve karadan gelen içkiden fıçı başına 25 akçe vergi alınmaya başlanmıştı.

Diğer taraftan, bu son dönemde, Samsundaki zâviyelerin sayısı da artmıştı. Zira, daha önce mevcut olan Seyyid Kutbüddin, Hızır Paşa ve Ahi Evren zâviyelerinden başka, bu dönemde, Samsun'da, üç zâviye daha kurulmuştu ki, bunlar, İsa Baba, Mevlevîhane, Ahi Ali ve Ahi Elekcî zâviye-

(7) Tahrir Defteri, No: 33, v. 3 b.

leriydi. Eski zâviyelerin olduğu kadar yenilerinin de gelir kaynakları yeni vakıflarla artırılmıştı.

Tahrir Defterlerine göre, 1485 - 1576 yılları arasında, nüfus yapısı ve müesseseleri açısından umumî bir tablosunu çizmeye çalıştığımız Samsun şehrinin, sözkonusu dönemde, durmaksızın nüfus kaybettiği, dönemin yöneticilerinin de vergi muafiyeti, zâviyeler açma ve vakıfları geliştirme gibi altyapıyı câzip hâle getirme metodları ile şehirden göçü önlemek, aksine ortaya daha fazla nüfus çekmek için gayret gösterdikleri, diğer bir ifâdeyle Osmanlılardaki iskân politikasının burada da uygulandığı açık bir şekilde gözlenebilmektedir. Burada çizilen umumî tablo, başka vesikalar-dan da yararlanılarak derinliğine tahlil edildiği zaman, Samsun şehrinin ilgili dönemdeki sosyal tarihi daha da açıklık kazanacaktır.

1485 - 1576 YILLARI ARASINDA SAMSUN ŞEHRİNDEKİ MAHALLELER CEMÂ'ATLAR, ZAVİYELER VE NÜFUS (HÂNE OLARAK)

MAHALLELER CEMÂ'ATLAR VE ZÂVİYELER	1485		1520		1576	
	Müslü-	Gayr-ı	Müslü-	Gayr-ı	Müslü-	Gayr-ı
	man	müslim	man	müslim	man	müslim
1. Mahalle-i Mescid Der Bâb-ı Meğde	39	—	30	—	52	—
2. Mahalle-i Mescid-i Köhne	19	—	22	—	39	—
3. Mahalle-i Mescid-i Câmi'-i Nev*	49	—	24	—	27	—
4. Mahalle-i Mescid Der Bâb-ı Bâzâr	10	—	—	—	—	—
5. Mahalle-i Şeyh Hamza (Mescid-i Kethüda Hüseyn)	13	—	20	—	50	—
6. Mahalle-i Yenice (Mescid)	43	—	29	—	36	—
7. Mahalle-i Tabbâgân	13	—	10	—	3	—
8. Mahalle-i Mescid-i Has- beğ (Mahalle-i Câmi'-i Hızır Paşa)**	27	—	40	—	50	—

9. Mahalle-i Rûmiye (Cemâ'at-ı Rûmiyân-ı Nefs-i Samsun)	—	81	—	28	—	31
11. Mahalle-i Hoca Hayreddin	—	—	31	—	52	—
12. Mahalle-i Girdeciyân	—	—	46	—	46	—
13. Mahalle-i Mescid-i Aslıhan	—	—	8	—	2	—
14. Mahalle-i Hacılar	—	—	17	—	22	—
Cemâ'at-ı Pasbânân-ı Kal'a	5	—	8	—	—	—
Cemâ'at-ı Nakrazenân-ı Kal'a	3	—	—	—	—	—
Cemâ'at-ı Zemberekciyân-ı Kal'a**	8	—	5	—	—	—
El-Mu'âfiye	6	—	2	—	—	—
Cemâ'at-ı Frenk Pazarı	—	6	—	—	—	—
Cemâ'at-ı Müsellemûn	4	—	—	—	—	—
Cemâ'at-ı Dervişân	1	—	—	—	—	—
Cemâ'at-ı Zâviye-i Seyyid Kutbüddîn	8	—	2	—	4	—
Zâviye-i Hızır Paşa (Ahi elekci Mescidi Diye tanın- maktadır)	—	—	×	—	×	—
Zâviye-i Ahi Evren	—	—	×	—	×	—
Zâviye-i Merhum İsa Baba	—	—	—	—	×	—
Zâviye-i Mevlevîhâne	—	—	—	—	×	—
Zâviye-i Ahi Ali	—	—	—	—	×	—
Zâviye-i Ahi Elekci	—	—	—	—	×	—

* 1520'den itibaren adına "nâm-ı diğer Sa'di Bey" ibâresi de eklenmiştir.

** 1520'de Mahalle-i Câmî-i Hızır Paşa olarak geçmektedir.

*** 1520'de Mahalle-i Mescid der Bâb-ı Meğde'de yazılmıştır.